

Examen HAVO
2009

tijdvak 2
woensdag 24 juni
13.30 - 16.00 uur

economie (pilot)

Bij dit examen hoort een bijlage.

Dit examen bestaat uit 28 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 59 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of berekening gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of berekening ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Opgave 1

Horeca uitgerookt?

De Nederlandse overheid probeert de consumptie van rookwaren, zoals sigaretten, shag en sigaren, te beïnvloeden. Zo mogen jongeren geen rookwaren kopen en bestaat er een reclameverbod. Ook heft de overheid accijnzen, die worden doorberekend en daardoor leiden tot hogere consumentenprijzen voor rookwaren.

Het laatste wapenfeit is de invoering van een rookverbod in de horeca op 1 juli 2008. Het rookverbod in de horeca is een beleidsmaatregel om werknemers een gezonde werkplek te bieden, de consumptie van rookwaren te verminderen en de volksgezondheid te bevorderen. De Minister van Volksgezondheid heeft toegezegd dat het rookverbod een jaar na invoering geëvalueerd zal worden en dat hij van de bevindingen verslag zal doen aan de Tweede Kamer. Om deze maatregel te onderbouwen, heeft de Minister een economisch onderzoeksbureau een kosten-batenanalyse laten opstellen met betrekking tot het rookverbod in de horeca. Enkele conclusies van dit onderzoek zijn in bron 4 weergegeven.

De leerlingen in een havo 5 klas discussiëren over het overheidsbeleid dat probeert het roken te verminderen. De volgende opmerkingen worden gemaakt:

- Eva: “Als de overheid de accijns op alle rookwaren met een zelfde percentage verhoogt, zal de gevraagde hoeveelheid van een pakje sigaretten sterker afnemen dan die van een pakje shag.”
- Steffie: “Als de consumentenprijzen van rookwaren stijgen, treedt er een substitutie-effect op tussen de vraag naar een pakje sigaretten en de vraag naar een pakje shag.”
- Victor: “De vermindering van de gevraagde hoeveelheid sigaretten als gevolg van het rookverbod in de horeca, kan de overheid óók bereiken door te zorgen dat de prijs van een pakje sigaretten 40% hoger wordt.”

Gebruik bron 1 bij de vragen 1 en 2.

2p 1 Geef met behulp van bron 1 een argument voor de bewering van Eva.

2p 2 Leg met behulp van bron 1 de bewering van Steffie uit.

Combineer bronnen 1 en 2 bij vraag 3.

2p 3 Laat met behulp van een berekening zien dat Victor gelijk heeft.

De docent economie neemt vervolgens de bewering van Victor als uitgangspunt. Hij stelt dat deze vermindering van de gevraagde hoeveelheid zal leiden tot een afname van het consumentensurplus. Hij geeft de leerlingen de opdracht deze afname te arceren in een figuur met de vraaglijn uit bron 2. In bron 3 staan vier varianten van uitwerkingen van deze opdracht door leerlingen.

- 2p 4 Welke leerling heeft de opdracht van de docent juist uitgevoerd?
Licht de keuze toe.

Het rookverbod in de horeca houdt veel mensen bezig. Er zijn voordelen en nadelen. Hieronder worden enkele partijen genoemd, die te maken kunnen krijgen met gevolgen van de instelling van het rookverbod:

- de collectieve sector;
- de ziektekostenverzekeraars;
- vakbonden voor horecapersoneel.

Gebruik bron 4.

- 4p 5 Kies de positie van een van deze drie betrokken partijen en beschrijf vanuit dat standpunt **een voordeel en een nadeel** van het rookverbod in de horeca. Maak in de beschrijving minstens één keer gebruik van bron 4.
Gebruik maximaal 50 woorden.

Opgave 2

Rekenen in de file

Van onze verslaggeefster (2008)

Den Haag – In de discussie rond de kilometerheffing is de minister van Verkeer en Waterstaat duidelijk. Uiterlijk in 2011 wil hij een heffing per gereden kilometer invoeren die het aantal files laat afnemen. De tarieven zullen afhankelijk worden van tijd, plaats, verbruik en milieuclassificatie van de auto. Milieuclassificatie vindt plaats op basis van de mate waarin de weggebruiker bijdraagt aan milieuverontreiniging en onveiligheid.

Op die manier draagt deze maatregel ook bij aan een duurzame ontwikkeling van de Nederlandse economie, aldus de minister.

De Belastingdienst gaat de heffing innen. Als de heffing effectief is zullen automobilisten kiezen om eerder of later van huis te vertrekken, thuis te blijven werken of dichterbij het werk te gaan wonen. Houders van buitenlandse kentekens zullen in Nederland jaarlijks een vergunning moeten kopen tegen een vaste prijs, ongeacht het aantal kilometers dat ze in ons land rijden.

Met deze kilometerheffing wordt niet het bezit van een auto belast, maar het gebruik. Bij de invoering van deze heffing zullen de motorrijtuigenbelasting (mrb) en de aanschafbelasting op auto's (bpm) verdwijnen. Vaste lasten maken zo plaats voor variabele lasten. Tegenstanders van de kilometerheffing menen dat in de huidige situatie, vóór de invoering van de kilometerheffing, het gebruik van de auto al fors wordt belast.

- 1p **6** Noem een belasting waaraan automobilisten, in de huidige situatie, méér betalen naarmate ze de auto méér gebruiken.
- 2p **7** Leg uit dat bovenstaand voorstel voor de kilometerheffing gezien kan worden als een vorm van prijsdiscriminatie.

De voorstellen van de minister roepen uiteenlopende reacties op. Zo is de vereniging 'Groene Wielen' gematigd positief. Zij denkt dat een kilometerheffing uiteindelijk ook bijdraagt aan het bevorderen van duurzame economische groei. In een flyer heeft Groene Wielen haar redenering samengevat. De zes onderstaande zinnen vormen samen die redenering:

- 1 De overheid voert de voorgestelde kilometerheffing in.
- 2 De vraag naar autobrandstoffen daalt.
- 3 Het gebruik van de auto wordt duurder.
- 4 De olievoorraden slinken minder snel.
- 5 Het gebruik van de auto zal afnemen.
- 6 Duurzame economische groei wordt bevorderd.

Gebruik bron 5.

- 2p **8** Maak die redenering van de vereniging Groene Wielen. Zet daartoe de bovenstaande nummers in een juiste volgorde van oorzaak en gevolg. Begin met 1.

Camiel Wagenmakers is verheugd over het voorstel van de minister: invoering van een kilometerheffing op basis van milieuclassificatie (bron 6) in combinatie met het afschaffen van de mrb en de bpm. Afhankelijk van het aantal kilometers dat automobilisten jaarlijks rijden, gaan zij na in voering van dit voorstel meer of minder betalen.

Al jaren rijdt Camiel in een Volksauto Wave met benzinemotor, gemiddeld 12.000 kilometers per jaar. Hij overweegt een nieuwe auto te kopen.

Gebruik bronnen 6 en 7.

- 2p **9** Bereken op basis van deze bronnen of het voorstel van de minister voor Camiel financieel voordelig of nadelig is, bij aanschaf en gebruik van een nieuwe auto van hetzelfde merk en type.

Er zijn ook afwijzende reacties op de plannen van de minister. Hieronder volgen er twee.

- 1 "Deze verschuiving in de belastingen en heffingen op auto's gaat ons buitenlandse klanten kosten", zegt Paul Pieck, eigenaar van een groot pretpark in het oosten van Nederland.
- 2 "Slecht voor de handel in tweedehands auto's", aldus Jo Karmans (bron 8).

- 2p **10** Verklaar het standpunt van Paul Pieck.

Gebruik bron 8.

- 2p **11** Beschrijf de redenering van Jo Karmans, die zegt dat afschaffing van de bpm nadelig is voor de handel in tweedehands auto's.

Opgave 3

Hoe reëel wordt de crisis?

De kredietcrisis ontstond in de Verenigde Staten op de huizenmarkt. Huizenbezitters en hypotheekbanken raakten vanaf 2006 in de problemen door stijging van de rente. Het vertrouwen tussen banken onderling en het vertrouwen in het monetaire systeem namen sterk af. Een aantal banken kwam in financiële nood. Sommige konden met staatsgaranties overeind gehouden worden. Andere gingen failliet. Een crisis in de monetaire economie kan leiden tot een crisis in de reële economie.

De Federal Reserve (Fed), het Amerikaanse stelsel van centrale banken, verlaagde vanaf september 2007 herhaaldelijk de rente: uiteindelijk tot een historisch laag tarief van 0,25% in december 2008. De Fed probeerde daarmee een crisis in de reële economie te voorkomen en de economische groei te stimuleren.

- 2p 12 Leg uit hoe een renteverlaging de economische groei kan stimuleren.

Economen waren het niet met elkaar eens over de ernst van de kredietcrisis en de gevolgen voor de economie. Er ontstond een economendebat, zoals te zien is in bron 9.

Gebruik bronnen 9 en 10.

- 2p 13 Leg uit hoe de kredietcrisis, ook bij een constante maatschappelijke geldhoeveelheid, kan leiden tot méér werkloosheid. Gebruik in de uitleg de verkeersvergelijking van Fisher.

Gebruik bronnen 9 en 11.

- 3p 14 Maak van de volgende zinnen een juiste economische redenering die aansluit bij de visie van Kroegman.

Particuliere beleggers hebben ook in Nederland de schrik te pakken van de kredietcrisis. Beleggingen met een hoger risico, zoals(1)....., werden in 2007 verkocht. Volgens DNB is het totale saldo op spaartegoeden daardoor in 2007 gestegen met(2)..... In 2008 hebben veel banken de spaarrente(3)....., omdat zij moeite hebben met het aantrekken van nieuw spaargeld.

Kies uit:

- bij (1) aandelen / obligaties
bij (2) 4,77% / 5,04% / 5,22%
bij (3) verlaagd / verhoogd

Gebruik bronnen 9 en 12.

- 2p 15 Welke cartoon uit bron 12 illustreert het beste de redenering van Proest? Kies één van de drie cartoons en motiveer de keuze.

Opgave 4

Maïs in de tank?

In het voorjaar van 2008 stonden de onderstaande twee berichten in een krant.

bericht 1

Steeds vaker komen er berichten binnen over rellen in arme landen waar voedseltekorten ontstaan. In deze landen hebben veel mensen de grootste moeite om hun dagelijkse maaltijd bij elkaar te schrapen. Nu de prijzen van voedingsgewassen sterk stijgen, wordt dit nog moeilijker. Sommige economen spreken nu van '**agflatie**': agrarische inflatie.

De gemiddelde wereldprijs (dollars per bushel) van voedingsgewassen is in de periode augustus 2007 tot en met april 2008 met 45 procent gestegen en deze stijging heeft gevolgen voor de totale kosten van levensonderhoud van alle burgers.

bericht 2

Biobrandstoffen lijken een bijdrage te kunnen leveren aan de vermindering van de milieuaantasting. Daarom heeft de Europese Unie (EU) besloten dat in 2010 meer dan 5% en in 2020 minstens 10% van alle brandstof 'groen' moet zijn. Van gewassen zoals maïs kan bio-ethanol gemaakt worden, ook wel biobrandstof genoemd. Deze biobrandstof wordt gemengd met benzine of diesel uit aardolie en aan de pomp verkocht. De huidige generatie auto's kan probleemloos rijden op deze brandstof.

Gebruik bron 13 en bericht 1.

- 2p **16** Bereken of de prijsstijging van maïs in de periode augustus 2007 – april 2008 groter dan, kleiner dan of gelijk was aan de stijging van de gemiddelde wereldprijs van voedingsgewassen.

De prijs van maïs op de wereldmarkt kan veranderen door ontwikkelingen aan de vraagzijde en door ontwikkelingen aan de aanbodzijde van de markt. Ter verklaring van de sterk gestegen prijzen van maïs op de wereldmarkt worden in publicaties de volgende factoren genoemd.

- a Het totale oppervlak landbouwgrond voor maïs in de wereld blijkt minder toe te nemen dan gedacht.
- b Het gebruik van maïs voor biobrandstoffen neemt toe.
- c In de snel rijker wordende landen als China en India stijgen de inkomens waardoor de bevolking meer voedsel kan kopen.
- d Een belangrijke maïsproducent als Australië kampt met grote droogtes.
- e Producenten van maïs slaan hun product op omdat ze denken op termijn een hogere prijs te kunnen ontvangen.
- f Er wordt in de Verenigde Staten van Amerika (VS) steeds meer bio-ethanol toegevoegd aan de autobrandstof.

- 3p **17** Noteer voor elk van de zes bovenstaande factoren of de prijsverandering veroorzaakt wordt aan de vraagzijde of aan de aanbodzijde van de markt voor maïs.

Doe het als volgt:

a =

b =

etc.

De prijsstijging van maïs heeft voor producenten en consumenten uit eurolanden minder gevolgen dan voor producenten en consumenten uit de VS.

Gebruik bron 14.

- 2p **18** Leg op basis van bron 14 uit waarom producenten van biobrandstof uit eurolanden relatief minder financieel nadeel hebben van de sterk stijgende prijs van maïs op de wereldmarkt dan hun concurrenten uit de VS.

Gebruik bron 15 in combinatie met de berichten 1 en 2.

De tekenaar vraagt in zijn cartoon aandacht voor het economisch dilemma waarin de rijke westerse landen en de arme ontwikkelingslanden verwickeld zijn.

- 2p **19** Beschrijf dit economisch dilemma met behulp van deze cartoon.

Gebruik maximaal 50 woorden.

Opgave 5

Olie op het (vredes)vuur?

Vrijwel direct nadat het Afrikaanse land Sudan onafhankelijk wordt, breekt er een burgeroorlog uit. Het conflict wordt grimmiger als er enkele jaren later olievelden ontdekt worden. De strijdende partijen krijgen ruzie over de verdeling van de inkomsten uit oliewinning.

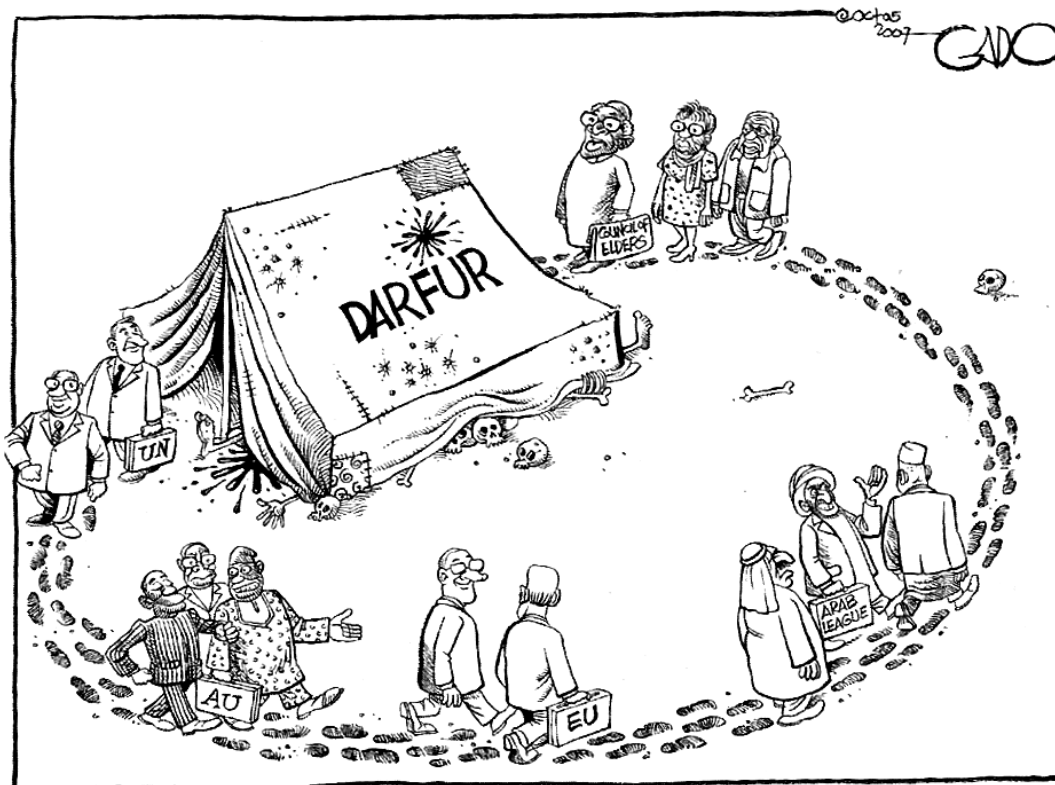
Internationale organisaties, zoals de Afrikaanse Unie (AU) en de Verenigde Naties (VN), proberen al jaren tevergeefs te onderhandelen tussen de strijdende partijen. Inmiddels heeft de VN een vredesmacht naar Sudan gestuurd.

Critici plaatsen vraagtekens bij het sturen van een vredesmacht. Zij denken dat het afkondigen van sancties tegen de Sudanese olie-export effectiever is. Het grootste deel van de inkomsten uit olie wordt namelijk rechtstreeks gebruikt voor de financiering van de burgeroorlog.

Een econoom legt uit dat het afkondigen van sancties tegen de Sudanese olie-export nadelig kan uitpakken voor de economie van Sudan: "In 2006 is het tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans ten opzichte van 2005 al met 24% toegenomen. Nu sancties tegen de olie-export afkondigen betekent dat dit tekort verder zal toenemen. Dit heeft weer gevolgen voor de wisselkoers van de Sudanese pond en voor de inflatie in Sudan. Zo zal een oplopend tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans de economische groei van Sudan afremmen."

Gebruik bron 16.

- 2p **20** Laat met een berekening zien dat het tekort op de lopende rekening van Sudan in 2006 ten opzichte van 2005 met 24% (afgerond) is toegenomen.
- 2p **21** Leg uit hoe een oplopend tekort op de lopende rekening van Sudan kan leiden tot een daling van de wisselkoers van de Sudanese pond.
- 2p **22** Leg uit hoe deze verandering van de wisselkoers, via een oplopende inflatie, de economische groei in Sudan kan afremmen.

Darfur = de regio in Sudan waar het conflict zich voornamelijk afspeelt

UN = United Nations (Verenigde Naties)

AU = Afrikaanse Unie

EU = Europese Unie

Arab League = belangenbehartiger voor Arabische migranten in Europa

Council of Elders = raad van oudsten

Naar aanleiding van bovenstaande cartoon krijgt een medewerker van de Europese Unie (EU) de mogelijkheid te reageren in een actualiteitenprogramma. De vraag luidt: "Internationale organisaties zoals de VN, EU en de AU kunnen volgens de cartoon geen doorbraak forceren in Darfur. Is het conflict nu onoplosbaar?"

De EU medewerker antwoordt: "Nee, wat opvalt is dat China als onderhandelaar ontbreekt in de cartoon! Ik weet zeker dat wij China kunnen overtuigen van de noodzaak om de strijdende partijen in Sudan onder druk te zetten, waardoor een vredesakkoord dichterbij komt. Ik zal u uitleggen hoe:"

Gebruik bronnen 17 en 18.

3p **23** Schrijf het vervolg van de reactie van de EU medewerker. Verwerk in deze reactie de onderstaande aspecten:

- de reden waarom China de strijdende partijen in Sudan onder druk kan zetten;
- de reden waarom de Europese Unie China onder druk kan zetten;
- het verband tussen export en burgeroorlog.

Gebruik maximaal 70 woorden.

Opgave 6

Gebruik bronnen 19 en/of 20 bij alle vragen in deze opgave.

Geldstromen in Europa

Europese landen die in aanmerking willen komen voor lidmaatschap van de Europese Unie (EU) moeten aan verschillende voorwaarden voldoen. Met een aantal Oost-Europese landen heeft de EU recentelijk gesprekken gevoerd over toetreding. Deelname aan de EU is populair onder Oost-Europese landen omdat het lidmaatschap goede voorwaarden lijkt te scheppen voor economische groei.

Bij het bestuderen van de economie van een land maken economen gebruik van modellen. De kringloopschema's in de bronnen 19 en 20 vormen een modelmatige weergave van de economie van een Oost-Europees land dat onlangs is toetreden tot de EU.

De sectoren in dit schema worden met elkaar verbonden door ingaande en uitgaande geldstromen. Bij geldstromen waar geen bedrag staat aangegeven kan dit met behulp van de andere gegevens bepaald worden. De cijfers geven bedragen in miljarden euro's weer.

Export, import en lopende rekening hebben in dit model uitsluitend betrekking op goederen en diensten.

- 1p **24** Noem de twee geldstromen waaruit blijkt dat de overheid in dit land gebruik maakt van productiefactoren.
- 2p **25** Laat met een berekening zien dat het nationaal inkomen in dit land is gestegen na toetreding tot de EU.
- 2p **26** Leg uit waarom de richting van de pijl 'saldo lopende rekening' na toetreding tot de EU is omgedraaid.

Een kritische Oost-Europese econoom is van mening dat deelname aan de EU niet alleen maar economische voorspoed brengt. Hij waarschuwt voor een forse arbeidsmigratie die er op gang zal komen als de inwoners van dit land merken hoeveel meer ze kunnen verdienen door te werken in één van de rijkere EU-lidstaten. Deze arbeidsmigratie kan, volgens de econoom, wel eens nadelig zijn voor de economische groei op langere termijn.

- 2p **27** Beschrijf een pijl tussen twee sectoren die zou kunnen worden toegevoegd om de gevolgen van de verwachte arbeidsmigratie te verwerken in het kringloopschema na toetreding tot de EU.
Vermeld beginpunt, eindpunt en naam van deze pijl.
- 2p **28** Leg uit waarom deze arbeidsmigratie nadelig kan zijn voor de economische groei op langere termijn in dit land.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.